

ARTYKUŁY RECENZYJNE I RECENZJE

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2018.30>

Kaupmees Matheus Spielmanni arveraamatud 1568–1570. Rechnungsbücher des Kaufmanns Matheus Spielmann von 1568–1570, hrsg. v. Ivar Leimus (Tallinna Linnaarhiivi Toimetised Nr. 15), Tallinna Linnaarhiiv, Tallinn 2017, ss. 117, ISBN 978-9985-9769-9-9*.

Kupieckie księgi rachunkowe obok korespondencji – zarówno proveniencji miejskiej, jak i prywatnej – oraz materiałów o charakterze celno-skarbowym są najważniejszymi źródłami do badań nad aktywnością handlową kupiectwa hanzeatyckiego¹. Publikowane jako kolejny tom serii „Tallinna Linnaarhiivi Toimetised” (Veröffentlichungen des Stadtarchivs Tallinn) księgi rachunkowe Matheusa Spielmanna z lat 1568–1570 stanowią więc ważne uzupełnienie dostępnego drukiem materiału o tym charakterze. Wydawcą źródeł jest Ivar Leimus, pracownik Uniwersytetu w Tallinie, znany przede wszystkim z prac poświęconych numizmatyce i zagadnieniom gospodarczym².

W Archiwum Miejskim w Tallinie przechowywany jest bogaty zbiór ksiąg kupieckich, jednak podkreślane w literaturze trudności paleograficzne sprawiły, że dotychczas tylko niewielka część z nich doczekała się publikacji³. Księgi Matheusa Spielman-

* Tekst przygotowany w ramach realizacji projektu „Handel morski Gdańska na przełomie XV i XVI stulecia”, nr 2014/13/D/HS3/03691, finansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki.

¹ Denzel A. MARCUS, *Handelspraktiken als wirtschaftshistorische Quellengattung vom Mittelalter bis in das frühe 20. Jahrhundert. Eine Einführung*, [in:] *Kaufmannsbücher und Handelspraktiken vom Spätmittelalter bis zum beginnenden 20. Jahrhundert*, hrsg. v. Markus A. DENZEL, Jean Claude HOCQUET, Harald WITTHÖFT, Stuttgart 2002, s. 11.

² Ivar LEIMUS, Anu MÄND, *Reval (Tallinn). A city emerging from maritime trade*, [in:] *The Routledge Handbook of Maritime Trade Around Europe, 1300–1600: Commercial Networks and Urban Autonomy*, eds. Wim BLOCKMANS, Mikhail KROM, Justyna WUBS-MROZEWICZ, Routledge 2017, s. 273–291; Ivar LEIMUS, *Die Spätmittelalterliche große Wirtschaftskrise in Europa – war auch Livland davon betroffen?*, *Zeitschrift zur baltischen Geschichte*, Bd. 1: 2006, s. 56–67; *Revaler Münzbücher 1416–1526*, hrsg. v. Ivar LEIMUS, Tallinn 1999.

³ Gunnar MICKWITZ, *Aus Revaler Handelsbüchern. Zur Technik des Ostseehandels in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Helsingfors 1938, s. 10. W Archiwum Miejskim w Tallinie (Tallinna Linnaarhiiv) przechowywany jest bogaty zbiór ksiąg kupieckich z okresu od końca XIV do XVIII w., obejmujący łącznie 179 jednostek archiwalnych: Gotthard von HANSEN, *Katalog des Revaler Stadtarchiv*, hrsg. v. Otto GREIFFENHAGEN, Reval 1924, s. 42–50. Omówienie ksiąg z pierwszej połowy XVI stulecia: G. MICKWITZ, op.cit., s. 10–25; *Die Handelsbücher des Hildebrand Veckinchusen. Kontobücher und übrige Manuale*, hrsg. v. Michail P. LESNIKOV, Walter STARK, Köln–Weimar–Wien 2013.

na pozostawały dotychczas anonimowe – w przypadku pierwszej z nich (sygn. TLA, Best. 230, Verz. 1, Nr Af 47) w opublikowanym w roku 1924 katalogu archiwum nie ustalono autora, w odniesieniu do drugiej natomiast (Af 48) wskazano go błędnie – nie budziły także zainteresowania badaczy, wskutek czego autor zapisek do dziś pozostaje postacią nieco tajemniczą⁴. Z wpisu w księdze radzieckiej Rewla wiemy tylko, że zmarł, prawdopodobnie wskutek dżumy, 20 III 1571 r. w mieście oblężonym przez wojska duńskie, po czym księgi trafiły na tamtejszy ratusz, a następnie do archiwum. Matheus Spielmann nie pochodził jednak z Rewla – jego nazwiska nie znajdziemy wśród przedstawicieli władz miasta i gildii kupieckich, nie ma go również wśród znanych mieszkańców innych miast inflanckich. Analiza językowa materiału źródłowego także nie rozstrzyga problemu. Zdaniem I. Leimusa bliskie kontakty Spielmanna z Królewcem mogą wskazywać na pochodzenie właśnie z tego miasta (s. XXXI). Dla drugiej połowy XVI w. nie dysponujemy niestety archiwaliami z Królewca⁵. Być może nieco światła na kwestię pochodzenia M. Spielmanna, dzięki informacjom o rodzinie, rzucić mogłaby szczegółowa kwerenda w zachowanych księgach miejskich z początku XVII stulecia⁶.

Szczegółowe zapisy w będących przedmiotem edycji księgach wskazują, że kontakty handlowe Spielmanna sięgały znacznie poza wybrzeże Morza Bałtyckiego. Obejmowały cały obszar oddziaływania Hanzy – od wybrzeży Hiszpanii, przez Niderlandy, Rzeszę, Skandynawię, Królestwo Polskie i Prusy, po Inflanty, a nawet Moskwę. Wskazuje to na zmiany zachodzące w kontaktach handlowych kupiectwa nadbałtyckiego w tym okresie (s. XXXVI–XL). Aktywność handlowa M. Spielmanna koncentrowała się na wymianie towarowej między wschodem i zachodem kontynentu (s. XL). Z Niderlandów importował sukno, jedwab, aksamit i inne materiały, z Francji i Hiszpanii wina, owoce i przyprawy, z Rzeszy wino i wyroby tamtejszego rzemiosła. Ważna w strukturze towarowej ówczesnego importu sól z południa Francji nie odgrywała w aktywności handlowej Spielmanna istotnej roli, choć przywoził ją do Rewla z Gdańska i Królewca. W eksporcie dominowały skóry, kolejne miejsca zajmowały popiół i zboże. Analiza kontaktów handlowych przedsiębiorstwa Matheusa Spielmanna wskazuje na funkcjonowanie w strefie bałtyckiej punktów węzłowych, ośrodków centralnych – miast których mieszkańcy nie tylko eksportowali nadwyżki produkcji i importowali niezbędne towary, lecz także pośredniczyli w handlu dalekosiężnym, umożliwiając wymianę między strefami gospodarczymi. Rolę taką z pewnością odgrywał Gdańsk, dokąd trafiały towary eksportowane z miast inflanckich, które następnie wysyłano na Zachód, importując sól, śledzie, sukna, chmiel i towary luksusowe, eksportowane następnie dalej na Wschód. Zbliżoną rolę w wymianie handlowej z Rusią odgrywał Rewel, który jak wynika z treści ksiąg Spielmanna, wbrew teozom starszej li-

⁴ G. VON HANSEN, op.cit., s. 45; zob. również recenzowana praca, s. XXIX nn.

⁵ Dieter HECKMANN, *Das Staatsarchiv als Ersatz für das verlorene Stadtarchiv Königsberg*, [in:] *Preussens erstes Provinzialarchiv. Zur Erinnerung an die Gründung des Staatsarchivs Königsberg*, Bernhart JÄHNIG, Jürgen KLOOSTERHUIS, Marburg 2006, s. 245–257.

⁶ Rolf HAMMEL-KIESOW, *Probleme der Erforschung der Sozialgeschichte der Residenzstadt Königsberg in der frühen Neuzeit*, [in:] *75 Jahre Historische Kommission für Ost- und Westpreussische Landesforschung. Forschungsrückblick und Forschungswünsche*, hrsg. v. Bernhart JÄHNIG, Lüneburg 1999, s. 270–271.

teratury (s. XL), nie utracił jej w tym czasie na rzecz Narwy. Źródło przynosi jednak informacje nie tylko o strukturze towarowej i zasięgu geograficznym wymiany prowadzonej przez M. Spielmanna. Na kartach księgi odnajdziemy także szereg informacji służących poznaniu techniki i organizacji ówczesnego handlu (m.in. formy transportu, stosowane systemy miar i wag oraz jednostki monetarne, tzw. koszty transakcyjne i osiągnany zysk).

Pracę podzielono na dwie zasadnicze części: wstęp oraz edycję źródłową, całość dopełnia indeks osobowy. Wstęp przygotowany w języku estońskim i niemieckim – co w znacznym stopniu poszerza możliwość recepcji prezentowanych ustaleń – podzielono na mniejsze części poświęcone kolejno: opisowi fizycznemu i wewnętrznemu rękopisów, osobie autora, jego kontrahentom, strukturze towarowej oraz zasięgowi geograficznemu aktywności M. Spielmanna, odzwierciedlonym w zapisach źródła kosztom związanym z prowadzeniem handlu, osiąganym zyskiem, a także wzmiankowanym w rachunkach miarom, wagom i jednostkom monetarnym. W dalszej części wstępu znalazło się omówienie przyjętej metody edycji oraz wykaz stosowanych skrótów.

Ustalenia I. Leimusa prezentowane we wstępie są poprawne, jednak pewne zastrzeżenia rodzi przyjęta metoda edycji (s. XLVI–XLVII) – odbiega bowiem w sposób znaczący od przyjętych dla tego typu źródeł⁷. Tekst źródła oddano w całości, bez skrótów czy opuszczeń, zachowując pierwotną pisownię. Uzupełnienia pochodzące od wydawcy oznaczono nawiasem kwadratowym, rozwinięcie skrótów nawiasem ostrym, a luki w tekście – wynikające w znacznej mierze ze stanu zachowania źródła – sygnalizowano wielokropkiem. Stosunkowo nieliczne w tekście skreślenia w edycji oddano, przekreślając tekst, co utrudniać może korzystanie ze źródła. Zgodnie z oryginałem pozostawiono także kwestię interpunkcji i stosowania wielkich liter, tylko w niepewnych sytuacjach stosując zasady współczesnej ortografii. Analogiczne rozwiązanie zastosowano w przypadku nazw osobowych i miejscowych, tu stosując jednak wielkie litery, licznie pojawiają się więc w tekście źródła nazwy takie jak „Dortt Unn” (s. 6), „Danntzgen” (s. 15). W związku z ograniczeniem do minimum aparatu krytycznego w przypisach nie odnajdziemy rozwinięcia czy współczesnego brzmienia nazw geograficznych (głównie miast i regionów). Wyjątek stanowi prawdopodobna pomyłka autora: „Parffen” (s. 40), pomieszanie nazw Narwa i Parnawa oraz „Liffkenn” (s. 61) – zdaniem wydawcy „Nalivki” (niemiecka osada w okolicach Moskwy). Skróty zastosowano dla oznaczenia miar i wag oraz jednostek monetarnych – ich rozwinięcie znajduje się we wstępie. Jednak część skrótów (symboli) wstawiono w tekst edycji w postaci ilustracji (s. 14, 24, 31–33, 42–44, 56, 72, 84, 90), tylko w części wyjaśniając ich znaczenie w przypisach.

Wydawca podjął także – sygnalizowaną we wstępie – próbę wiernego oddania układu źródła. Skutkiem takiego zabiegu jest występowanie w pracy niemal pustych stron (np. s. 96, zaledwie pięć wersów tekstu) oraz liczne niekonsekwencje wynikające z technicznej niemożliwości konsekwentnego zastosowania przyjętej zasady: pag. 8–9

⁷ Walter HEINEMEYER, *Richtlinien für die Edition mittelalterlichen Amtsbücher*, [in:] *Richtlinien für die Edition Landesgeschichtlicher Quellen*, hrsg. v. Walter HEINEMEYER, Marburg–Köln 1978, s. 18–23; Dieter HECKMANN, *Leitfaden zur Edition deutschsprachiger Quellen (13.–16. Jahrhundert)*, Preußenland, Bd. 3 (N.F.): 2013, s. 7–13.

oryginału znajdują się na stronie 5 edycji, pag. 14–15 na stronie 8 edycji, pag. 35, 37 na stronie 25, pag. 73–74 na stronie 57, pag. 18–19 na stronie 72. Niekiedy tekst oryginału był zbyt obszerny i zajmuje dwie strony edycji: pag. 34 na stronach 80–81, pag. 42 na stronach 85–86, pag. 44 na stronach 88–89, pag. 45 na stronach 90–91. Puste karty źródła opuszczono w edycji, sygnalizując to tylko we wstępie (s. XLVII). Nie są to jednak jedyne niekonsekwencje w edycji omawianych źródeł. W przypadku części kart zapisanych w niewielkiej części sygnalizowano to w edycji (s. 5, 8, 25, 95), w przypadku innych natomiast informacji takiej brakuje (s. 55, 57, 65, 96, 97, 100, 101). Niekonsekwencja w paginacji wskazuje, że w edycji dokonano przesunięcia części tekstu, nie informując o tym czytelnika: na s. 109 edycji po pag. 68 następuje pag. 72, natomiast na kolejnych stronach (110–111) pag. 70 i 71, na których znajduje się „Inndex” – skrowidz opracowany prawdopodobnie przez kupca prowadzącego księgę. W edycji brakuje przypisów edytorskich, jednak niekiedy wydawca, stosując znak „*” lub przypis, informuje czytelnika o nadpisaniu fragmentu tekstu, jego nieczytelności, ewentualnych poprawkach lub złym stanie źródła uniemożliwiającym odczytanie pozostałego tekstu.

Pracę zamyka, co sygnalizowano, także dwujęzyczny indeks osobowy (s. 113–117), zawierający uporządkowany według nazwisk spis osób wzmiankowanych w źródłach z podaniem pochodzenia i zawodu/funkcji. Indeks odsyła do kart źródła, ze wskazaniem sygnatury księgi, co w związku z niekonsekwentnym oddaniem układu oryginału może utrudniać odnalezienie interesujących czytelnika osób. Charakter źródła – znaczna liczba nazw miejscowych i towarów – powoduje, że niewątpliwym mankamentem omawianej pracy jest brak indeksów geograficznego i rzeczowego.

Zgłoszone uwagi krytyczne, odnoszące się do przyjętej metody wydawniczej, nie umniejszają jednak wkładu, jaki praca I. Leimusa wnosi w rozpoznanie problemu wymiany towarowej między Wschodem i Zachodem Europy w schyłkowym okresie dziejów Hanzy.

Dr Cezary Kardasz
Towarzystwo Naukowe w Toruniu
e-mail: ckardasz@tnt.torun.pl
ORCID ID: 0000-0001-6740-7823